

**OSMANLI'DA İLM-İ AHLÂK
SEMPOZYUMU ÖZET KİTAPÇIĞI**

ARALIK 2023 15-16

Osmanlı'da *İlm-i Ahlâk* Sempozyumu

Âlimler, Eserler ve Meseleler

Ethics in the Ottoman Period
Scholars, Works, Problems

Kinalzâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî*
(Nuruosmaniye, 2255, 1b)

15-16 Aralık 2023
İSAM Konferans Salonu

Osmanlı'da *İlm-i Ahlâk* Sempozyumu

İstanbul Araştırma ve Eğitim Merkezi (İSAR) Osmanlı ilim hayatına dair literatüre katkı sağlamak amacıyla Osmanlı ilim geleneğinin farklı dallarını işleyen ve bunların hem İslam ilimler geleneği hem de genel düşünce tarihi içindeki yerini yeniden belirlemeyi amaçlayan bir dizi sempozyum tertiplemektedir. Bu yıl sempozyumların dokuzuncusu Osmanlı döneminde “ilm-i ahlâk” hakkında olacaktır.

Diğer medeniyetlerde olduğu gibi İslam düşünce geleneğinde de bir disiplin olarak ahlâk, insan iradesiyle meydana gelen varlık alanını inceleyerek davranışlarımızın iyi ve kötü yüklemelerine konu olmasının kökenini, iyilik ve kötülük ölçütlerini, insan ruhunda veya zihninde meydana gelip erdem veya erdemsizlik kabul edilen melekeleri, farklı insan sınıflarının donanması veya kaçınması gereken erdem ve erdemsizlikleri araştırmayı üstlenir. Özellikle 13. yüzyıldan itibaren ahlak alanı, iktisat ve siyaseti de kapsayan bir literatüre dönüşerek bireysel yaşamın ötesinde siyasî, iktisadî ve kültürel ilişkileri ele almış, insanî varlık alanıyla ilgili farklı bakış açılarının ve muhtelif tedeyyün anlayışlarının geliştirilmesinde etkili olmuştur. 15. yüzyıldan itibaren belirginleşmeye başlayan Osmanlı ahlâk yazıcılığı, kendinden önceki mirası kuşatmakla beraber, özgün nitelikler kazanmıştır.

İslam'da ahlâkî tefekkürü bütün zenginliği ve özgünlüğüyle yansıtan Osmanlı dönemi, geniş bir araştırma alanı olmasına rağmen hala yeterli bir incelemeye konu olmamıştır. Bu bağlamda Osmanlı'da İlm-i Ahlâk sempozyumunun odak noktası, dönemin ahlâk düşünürleri, eserleri ve sorunlarıdır. Sempozyum, bir yandan tek tek ahlâk düşünürlerinin eserlerini, kaynaklarını, ahlâk yazımındaki usullerini, eğilimlerini, maksatlarını ve teorilerini, diğer yandan da Osmanlı'da ahlâkî tefekkürün esaslarını, çeşitli yönlerini ve evrelerini aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Modern Öncesi Dönemde Osmanlı Ahlak Literatürü: Envanter Değerlendirmesi

Ottoman Ethical Literature in The Pre-Modern Period: An Inventory Evaluation

İbrahim Halil Ayten
Milli Eğitim Bakanlığı

“Güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilen” bir peygambere sahip İslam dini mensupları 8. yüzyıldan itibaren bazı temel ahlakî meseleleri (irade, teklif, adalet, cebir vb.) mercek altına almıştır. İtikat tartışmalarının paralelinde seyreden bu meseleler eksenindeki eserlerin (kelam kitapları) yanı sıra “ideal insan/mümin”in ahlakî vasıflarını ihtiva eden metinler (zühd ve rekâik vb.) de kaleme alınmaya başlamıştır. Bu alanda farklı perspektifler ortaya koyan Müslüman bilginler, ahlakı bir “ilim/bilim” dalına dönüştürmüş, beslendikleri kültürlerin de katkılarıyla farklı eğilimler (kelam, hadis-tasavvuf, felsefe) üzerinden modern döneme kadar süregelen güçlü bir gelenek oluşturmuştur.

Konu, siyasî ve kültürel hâkimiyeti geniş bir alanı ihtiva eden Osmanlı Devleti özelinde değerlendirildiğinde, 15-20. yüzyıllara ait ahlak eserlerinin oldukça zengin bir birikime dönüştüğü görülmektedir. İslam ahlak düşüncesi geleneğinin Osmanlı’daki literal etkinlik ve seyirinin takip edildiği bu bildirinin amacı, Osmanlı ahlak literatürünün 14-19. yüzyıllar arasındaki genel panoramasını ortaya koymaktır. Bu bağlamda istatistikî bilgilerden hareketle söz konusu literatürün mahiyeti; müellif ve eser sayıları, metin türleri (telif, şerh-haşiye, çeviri vb.), dil, konu, dönem yoğunlukları, güncel yayın çalış-

malarının etkinliği (yazma ve baskıları durumları) hasebiyle irdelenecektir. Öne çıkan Osmanlı ahlak eserleri ile bunların istinsah ve baskı açısından yaygınlık seviyesi ve farklı telif sebepleri üzerinde durulacak, bütün bu veriler oluşturulan grafikler üzerinden yorumlanacaktır.

Öncesi ve Sonrası İtibarıyla Kınalızâde Ali Efendi'nin Ahlâk-ı Alâî'si Üzerine Bir Değerlendirme

**An Assesment on Kınalızâde's Ahlâk-ı
Alâî: Before and After**

Ayşe Sıdıka Oktay

Süleyman Demirel Üniversitesi

Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eseri gerek kendisinden önceki İslam ve Osmanlı ahlak düşüncesi birikimini yansıtmaları, gerekse kendisinden sonraki ahlak eserlerine etkisi bakımından bir milat sayılabilir. Kınalızâde eserini 1565 yılında bitirdiğini belirtmektedir. Osmanlı Devleti'nin resmi olarak 1299 yılında kurulduğu kabul edildiğinde, 250 yılı aşan bir ahlak düşüncesi birikiminin kendisine ulaştığını varsaymak gerekir.

Bu bildiride öncelikle Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini yazmaya yönlendiren süreç açıklanacak; Osmanlı düşünce geleneğinde yaygın olarak bilinen ve okunan ahlak eserlerinin Kınalızâde'nin görüşleri üzerindeki etkileri incelenecektir. Sonrasında *Ahlâk-ı Alâî*'nin Osmanlı ahlak düşüncesine katkıları ve kendisinden etkilenererek yazılan eserlere istinaden etkisinin boyutları meydana çıkarılmaya çalışılacaktır. Yine bu kapsamda *Ahlâk-ı Alâî* sonrası

ahlak kitaplarının karakteristik nitelikleri değerlendirilecektir. Byolce *Ahlāk-ı Alāi* ncesi ve sonrası belli başlı ahlak kitaplarının isimleri, muhtevaları ve kaynakları hakkında bilgi verilip Osmanlı ahlak dūřunçesinin genel özelliklerinin belirlenmesi, gelişim, değişim ve yönlendirici etkenlerin neler olduğunun ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Osmanlı Ahlak Dūřunçesinin Ana Karakteristikleri: Modernleřme Dönemi

Main Characteristics of Ottoman Ethical Thought: Modernization Period

Hūsamettin Erdem
KTO Karatay Üniversitesi

Türklerin İslam'ı kabulünden Cumhuriyet'e kadarki dönemde, Türk kültüründe, din, örf ve det gibi çeşitli unsurlarında birtakım değişikliklerin olduğu görülür. Esaslı değişikliklerden biri de ahlakta gerçekleşir. Bu devirdeki Osmanlı ahlak anlayışı, bazı farklı yorumlar olsa da tipik bir "İslam ahlakı" zelliği taşır. İslam dininde olduğu gibi İslam ahlakı da zaman ve mekn kaydı koymaksızın bütün hayatı içine almaktadır. Merkezde insan olmak üzere, insanın çevresindeki her Őeyle olan münasebeti bu ahlak alanı içine girer. Bu alışmada Osmanlı ahlakının nasıl ve hangi karakteristik özelliklere sahip bir ahlak olduğu ve modernleşme döneminde ise nasıl Őekil değiştirdiği üzerinde durulmuş, yöntem olarak da betimleme, sorgulama, irdeleme ve değerlendirme yöntemleri kullanılmıştır.

İslam ahlakı uzun yıllar Osmanlı'nın kültür, d-

şünce, örf ve âdetiyle bütünleşmiş, 18. yüzyıla gelinceye kadar, bu toplum içinde mükemmel bir uygulama imkânı bulmuştur. Devlet adamlarında ahlakî bozulmanın başlamasına ve Osmanlı'nın siyasî üstünlüğünün kaybedilmesine kadar bu ahlak hâkim bir güç olarak varlığını sürdürmüştür. Esas hedefi “devleti kurtarmak” olan Osmanlı modernleşmesi, toplumsal, siyasal ve ekonomik açılardan değişim ve dönüşüm gerektiren yeni bir inşa hareketi olarak ortaya çıkar. Tanzimat ile birlikte devleti kurtarma istekleri yanında, ahlakî krize son vermek için de birçok düşünür seferber olmuş ve çözüm yolları aramışlardır. Bu dönemde iki temel anlayışın ortaya çıktığı görünür: Bunlardan ilki; çözüm için gerçek, saf İslam'a ve onun ahlakına dönülmesi teklifidir. Bu görüşü savunanlar, bir çeşit “dinî ahlak”tan veya din kaynaklı ahlaktan yana görünürler. Bir bakıma “gelenekçi ahlak”tan yana olan ve çoğunluğu teşkil eden bu grup, “biz her yönden kendi kendimize yeteriz” görüşünü benimser. Ancak aralarında, Celal Nuri, Ziya Gökalp vb. gibi çözümü farklı versiyonlarla ortaya koymaya çalışanlar da vardır. İkinci anlayışı savunan Baha Tevfik, Ahmet Nebîl, Memduh Süleyman, Abdullah Cevdet, Tevfik Fikret, Akil Muhtar Özden vb. gibi “pozitivist ve materyalist” düşünürler ise memleketin kurtuluşunda “din”e ve dinî ahlaka ihtiyaç olmadığı düşüncesindedirler. Osmanlı'nın son döneminde geri kalmışlığın ve çöküşün en önemli nedenini, ahlak bozukluğuna bağlayan bu grup, “yeni ahlak” teklifinde bulunmaktadır.

Yenilenme Dönemi'nde Ahlakî Temaların Dönüşümü: İrâde-i Cüz'iyeye Temasının Öne Çıkması

Transformation of Ethical Themes in the Renewal Period: Prominence of the Theme of İrâda-i Juzi'yya

Kübra Bilgin Tiryaki

İstanbul Üniversitesi Doktora

İnsan için cüz'î iradenin varlığı ve mutlak kudret sahibi bir Yaratıcı karşısında insan iradesinin mahiyeti, genelde İslam düşüncesi özellikle de kelim ilmi içerisinde başlangıcından itibaren tartışılan önemli konulardandır. Öyle ki kelamın temel metinlerinden kabul edilen Hasan-ı Basrî'nin *Kader Risalesi* insanın cüz'î iradesi ve sorumluluğuna dair kaleme alınmıştır. İslam düşünce tarihinin bütünü dikkate alındığında Osmanlı ahlak düşüncesinin kendi klasiklerini verdiği dönem -yani literatürde “yöntemsel bütünleşme evresi” olarak adlandırılan Geç Yenilenme Dönemi- 15-16. yüzyıllara tekabül etmektedir. Bu evrede Osmanlı coğrafyasında kelam, tasavvuf, felsefe ve usûl-i fihkın temel nazârî alanlara dair meseleleri, bir yöntem çerçevesinde ele alınarak birlikte değerlendirilme yoluna gidilmiştir. Sonrasında devam eden Muhasebe Dönemi ile Arayışlar Dönemi'nde üretilen eserler de gerek takip gerekse ayrışma bakımından Osmanlı klasik döneminin takipçisi konumundadır.

Bu bildiri, Yenilenme Dönemi'nin “cedide nispetle muhasebe” evresi olan 17. yüzyılın sonu ve 18. yüzyılın başına odaklanmaktadır. Sorun-sallaştırılacak mesele ise bu evrelerde kendisinden önceki üç yüzyıllık döneme kıyaslandığı-

da cüz'î irade, insanî ihtiyar ve kesb konularını ele alan eserlerdeki sayısal artışın nasıl yorumlanması gerektiğidir. Bildiride, söz konusu eserlerin içerikleri ve pozisyonları, “cedide nispetle muhasebe” olarak isimlendirilmeyi mümkün kılacak bir sorgulama ve nispeti barındırıp barındırmaması açısından irdelenecektir. Arayışlar Dönemi olan 19-20. yüzyıllar içerisinde söz konusu temanın ne ölçüde sürdürüldüğü ve yeni dönemde öne çıkan “vazife” temasıyla bir ilişkisi olup olmadığı da ayrıca ele alınacaktır.

Avâmın Şirki Havâsın İmanı: 17. Yüzyılda Ahlakî Önermelerin Temeline Dair Bir Tartışma

The Avâm's Shirk and the Havâs's Faith: A Debate on the Ethical Propositions in the Seventeenth Century

Şerife Nur Çelik

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

17. yüzyıl Osmanlı entelektüel düşüncesi, kırılmalar ve çatışmaların yanı sıra canlı ilmî tartışmalara şahit olmuştur. Hanefî geleneğin savunuculuğunu üstlenen Kadızâdeliler ile vahdet-i vücûd müdafisi Sivâsîler arasında cereyan eden münakaşalar, dönemin ilmî gündemine yön vermiştir. 16. yüzyılda şeyhülislam Kemalpaşazâde ile âlim-mutasavvıflardan Bahâeddinzâde, Sofyalı Bâlî Efendi ve Şeyh Şaban el-Murdurnî arasında varlık, mahiyet ve nefsü'l-emr gibi nazarî meselelerle irtibatlı olarak tartışılan kader konusu, 17. yüzyılda dönemin şartları neticesinde daha pratik bir çerçeve kazanmış; ahlakî açıdan kötülüğün ortaya çıkma sürecinde kelim ve vahdet-i vücûd geleneği arasındaki

gerilimi yansıtan bir yöne evirilmiştir. İbnü'l-Arabî ve takipçileri, varlıkta birliği savundukları için bütün fiillerin fâilinin Allah Teâlâ olduğunu söylemiş ve bu iddia kötülüğün Allah'a izafeti sorununu ortaya çıkardığı için müteşerri' âlimlerin yoğun eleştirisine uğramıştır. Dönemin önde gelen sûfilerinden Abdülmecid es-Sivâsî, *Risâle-i Kazâ ve kader*'de vahdet-i vücûd düşüncesinin bu görüşüne yöneltile itirazları savuşturmaya çalışmış, ayrıca ahlakî kötülüğün metafizik temellerini incelemiştir. Entelektüel muhalifi olan Kadızâdeliler'in kötülüğün ortaya çıkması ile ilgili görüşlerinin avâma uygun olduğunu ve onların kelam ilminde beyan edilen bir kader anlayışı ile iman etmesi gerektiğini ileri süren Sivâsî, havâs olan sûfilerin eriştikleri mertebeden ötürü bu hususu farklı anladıklarına dikkat çekmiştir. Sivâsî'nin ahlakî kötülüğün temeline dair ileri sürdüğü avâm-havâs ayrımında bir yandan Kadızâdeliler'in görüşlerinin bazı kimseler için uygun olduğu kabul edilirken diğer yandan vahdet-i vücûd düşüncesinin meşruiyeti ve üstünlüğünün tesis edilmesi amaçlanmıştır. Bu bildiri Sivâsî'nin bahsi geçen risalesinde ahlakî önermelerin metafizik temellerine dair ileri sürdüğü görüşleri ortaya çıkarmayı ve burada konu edilen tartışmaların dönemin ilmî gündemiyle irtibatını incelemeyi amaçlamaktadır.

İnsan, Fiilinde Müessir Midir? 18. Yüzyıl Osmanlısında Kudret Tartışmaları

Is Human Being the Influencer in own Action? Debates on Potency in the Eigtheenth Century Ottoman Period

İmam Rabbani Çelik
İstanbul Üniversitesi

İnsan iradesinin fiilinde özgür olup olmadığı ahlak ilminin kadim problemlerindedir. Bu problem aynı zamanda teklifin temellendirilmesi noktasında usûl-i fıkıh eserlerinin de önemli bir konusu olmuştur. Meşhur Şâfiî-Eş'ârî usulcü ve kelamcı Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), başta *Mahsûl* olmak üzere birçok eserinde insan iradesinin zorunlu bir sebeplik zinciriyle yaratıcıya kadar dayandığını ileri sürmüştür. Hanefî-Mâtürîdî düşüncenin klasik sonrası döneminin önemli temsilcilerinden Sadrüşşerîa (ö. 747/1346) *Tavzîh* eserinde Râzî'nin cebr argümanına dört mukaddime üzerinden cevap vermiştir. Sadrüşşerîa'nın dört mukaddimesi, sonrasında *Tavzîh*'e hâşiye yazan meşhur âlim Sadeddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) eleştiri ve yorumları etrafında özellikle *Tavzîh* ve *Telvîh*'e yazılan haşiyelerde asırlarca tartışılmıştır. Bu tartışmanın en bariz biçimde ortaya çıktığı literatür, Osmanlı düşünce geleneğinde sadece mukaddimât-ı erbaa' problemine sınırlandırılan haşiyeler olmuştur. 15. yüzyılda Fâtih'in de teşvikleriyle tartışılan bu konu üzerine dönemin ileri gelen uleması tarafından birçok haşiye kaleme alınmış, farklı entelektüel eğilimleriyle öne çıkan ulema konuyu daha çok argümanlar üzerinden tartışmıştır. Mesele üzerine tartışmaların canlandığı sonraki dönem ise Mâtürîdîlik

vurgusunun yükseldiği 18. yüzyıl olmuştur.

18. yüzyılda Osmanlı topraklarında yaşayan Ahmed el-Kazâbâdî (ö. 1163/1750), Muhammed el-Kefevî (ö. 1174/1760) ve İsmâüddin İsmail b. Muhammed el-Konevî (ö. 1195/1781) mukaddimât-ı erbaa' argümanı üzerine haşiye kaleme alan âlimlerdendir. Bu isimler Sadrüşşerîa'nın ifadelerini yorumlarken ve eleştirirken özellikle insan kudretinin fiildeki tesirini tartışmışlardır. Sadrüşşerîa dört mukaddimedede insan fiilinin tam illele zorunlu hâle geldiğini, tam illete ise kula ait ihtiyâr ve îkânın dâhil olduğunu gösterdikten sonra insan fiilinin, Allah'ın yaratması ve kulun fiilinin toplamıyla varlığa çıktığını ifade etmiştir. Diğer taraftan kulun fiildeki sun'unun konusunun ne mevcut ne madum olan hâller olduğunu savunarak herhangi bir şeyi varlığa çıkarmayı sadece Allah'a hasretmiştir. Görünüşte çelişik duran bu tavır 18. yüzyıldaki muhaşşîlerin de dikkatini çekmiş ve mezkûr üç âlim kendi bakış açılarıyla bu problemi çözmeye çalışmışlardır. Bu tebliğde üçü de Mâtüridî mezhebine mensup olan mezkûr muhaşşîlerin problemi çözmek için getirdikleri açıklamaları ele alacağız. Bunu yaparken hem Sadrüşşerîa'dan bu isimlere kadar düşüncenin dikey olarak süreklilik ve değişimi hem de aynı asırda yaşamış âlimlerin fikirleri arasındaki irtibatı eşzamanlı olarak inceleyeceğiz.

Osmanlı Ahlak Geleneğinin Son Özgün Düşünürü: Ahmed Hamdi Akseki

The Last Genuine Thinker of the Ottoman Ethical Tradition: Ahmet Hamdi Akseki

Enes Eryılmaz
Kırklareli Üniversitesi

Son dönem Osmanlı ulemasından Ahmed Hamdi Akseki (1887-1951), imparatorluğun çöküş döneminde özellikle bazı gençler tarafından ahlakın dinden bağımsız bir alan olarak görülmesi üzerine farklı arayışların arttığı bir zamanda Mekteb-i Bahriye’de verdiği ahlak derslerini yayımlamaya karar verir. Akseki’nin *Ahlak Dersleri* (1924) özgün ve sistematik yapısı, ahlaki meseleleri Müslümanca ele alması, modern ahlak teorilerini değerlendirmesi, son devir Osmanlı ahlak düşüncesini temsil etmesi ve dahi günümüz ahlak meselelerini aydınlatması sebebiyle incelenmeye değer bir eserdir. Akseki, pozitivist ve materyalist akımların zirve yaptığı bir dönemde mevcut ahlaki ekolleri inceledikten ve eleştirdikten sonra “İslam ahlakı”nı savunmuş ve temellendirmiştir. Bunu yaparken ise savunmacı bir tutum sergilemeden “İslam ahlakı”nın alâmet-i fârikasını ortaya koymuştur. *Ahlak Dersleri*, klasik İslam ahlak geleneğiyle ruh terbiyesi (fezâil ve rezâil) bağlamında mutabık kalırken, teorik ahlakî meselelerde “vazife ahlakı”na yaklaşmaktadır. Dolayısıyla, Akseki’nin *Ahlak Dersleri*’nde esas olarak hesaplaştığı filozof Immanuel Kant’tır. Kant’ın eksik gördüğü yönlerini eleştirmekte, onayladığı yönlerin ise İslam ahlakında zaten mevcut olduğunu, hatta daha mükemmel bir biçimde temellendirildiğini iddia etmektedir. Yani Akseki, Kant ahlakına İslam

nokta-i nazarından bakarak değerlendirmektedir.

Bu alışmada, Akseki'nin bu gayesinde ve abasinda ne kadar muvaffak olduğunu tespit etmeye çalışacağız. Bunu yaparken literatürde bilinen Őeyleri tekrar etmekten ziyade Akseki'nin özgün katkılarına odaklanacağız. Öncelikle, Akseki'nin ahlaki ekollere yönelik eleştirilerini inceleyeceğiz. Ardından, “vicdan”ın ahlakî hükümlerdeki ve eylemlerdeki rolünü tartışıp, İşlam ahlakının esaslarını ve karakteristik özelliklerini irdeleyeceğiz.

Neden Kant? Son Dönem Osmanlı Ahlak Düşünürlerinin Kant'ın Ödev Ahlakına Yönelmelerinin Sebeplerine Dair Okuma

**Why Kant ? A Reading on the Causes
for the late Ottoman Thinkers of Ethics
to Tend Towards Kant's Deontological
Ethics**

Hümeıra Özturan
Marmara Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılın sonlarına doğru başlayan inhitat söylemi, Batı'nın kazandığı bazı askerî ve teknolojik üstünlükler karşısında ilmî hayatı da doğrudan etkileyen bir fenomene dönüşmüştür. Geri kalmanın sebebinin “din ve ahlaktan uzaklaşılması olduğu” Őeklindeki düşünce, kurtuluş projesinin merkezine ahlakın konmasına ve bu nedenle ahlak alanındaki yazımın belirgin Şekilde artması ve değişmesine neden olmuştur. 16. yüzyılın sonlarında ders programlarına eklenen ahlak dersleri

vesilesiyle bu artış ivme kazanmış, ahlak derslerinde okutulacak kitaplarda “vazife vurgusu” yapılmasına dair talimatla, Kant’ın ödev ahlakını merkeze alan ve bu şekilde Batı ahlak düşüncesiyle uyum arayan bir ahlak anlayışının işareti verilmiştir. Nitekim Osmanlı son döneminde kaleme alınan pek çok ahlak eserinde *vazife*, *niyet* ve *kanun* başta olmak üzere pek çok Kantçı kavram ve ana fikrin yer aldığı açıkça görülmektedir. Hâlbuki bu dönem, aynı zamanda faydacı, duygucu, hazcı ve evrimci ahlakların da popüler olduğu bir çağa denk gelmektedir. Buna rağmen gerek devlet ricali gerek düşünürler nezdinde Kant ahlakının daha tercihe şayan görülmesi, şüphesiz bazı gerekçelere dayanmaktadır.

Bu bildiride, son dönem Osmanlı ahlak düşünürlerinden Kantçı kavram ve fikirleri takip eden bazılarının eserlerindeki fikir ve anlatımlar takip edilmek suretiyle, Kant ahlakının neden diğerlerine göre daha tercihe layık, İslamî hassasiyeti olan yazarlar için de neden “İslam ahlakına daha uygun” görüldüğünü anlamaya çalışacağız. Bu soru çerçevesinde okuduğumuz eserlerde gerek açıkça ifade edilen, gerek satır aralarından süzdüğümüz gerekçeleri, önermeler şeklinde tasnif ederek ortaya koymaya çalışacağız.

II. Meşrutiyet Dönemi Ahlak Eğitiminde Eksen Tartışmaları: Dinî ve Medenî Temellendirmeler Üzerine Değerlendirme

Axial Debates in Ethical Education
During the Second Constitutional Period:
An Assessment on Religious and Civil
Foundations

Ishak Tekin
Eskişehir Üniversitesi

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlılar'da devletin işleyişi ve toplumsal yönelimler açısından kısa bir zamanı kapsamasına karşın fikri planda önemli kırılımların yaşanmasına zemin oluşturmuştur. Bu dönemin öne çıkan tartışma konularından biri de ahlak eğitiminin milli veya dini olarak hangi temel üzerine inşa edileceği yönündeki tartışmalardır. II. Abdülhamit dönemi uygulamalarında mekteplerde okutulan ahlak eserlerinde devlete ve padişaha karşı sorumluluklar gibi konuların eklenmesi suretiyle ahlak derslerinin araçsallaştığı bilinmektedir. Arşiv belgelerinden öğrendiğimiz kadarıyla II. Meşrutiyet döneminde Maârif Nezareti'nce *Mekâtib-i Umûmiye*'de okutulmak üzere bir *ahlâk-ı dînî* kitabı telifi için ödüllü bir yarışma düzenlenmiştir. Bu yarışma için benzer içeriklerde çok sayıda başvurunun yapıldığını gerek arşiv kayıtlarında gerekse katalog taramalarında görmekteyiz. Bu eserlerde “*Ahlâk-ı Dînî*” ve “*Ma'lumât-ı Ahlâkiyye ve Medeniyye*” ifadelerini içeren farklı başlıklara sahip kitapların varlığı dikkat çekmektedir. Şüphesiz bu durum söz konusu ahlak eserlerinin benimsediği felsefi temellendirmelerdeki farklılığa işaret etmektedir. Bu farklılaşmanın iz düşümlerini ortaya koyma-

yı hedefleyen bu araştırma, II. Meşrutiyet döneminde mekteplerde okutulmak üzere yazılan ahlak eserlerinde temellenen felsefî anlayışın kitabın konularına ve içeriğine nasıl yansıdığını incelemeyi amaçlar. Çalışma, bahsedilen dönemde hararetle tartışılan İslamcılık ve Batıcılık düşünce akımlarının dönemin ders kitaplarının yazılmasında da belirleyici olduğu temel tezine dayanır. Söz konusu dönemde ahlak eğitiminin, vatandaşlık eğitimi için önemli bir bileşen olarak kurgulandığı söylenebilir.

Osmanlı Dönemi Ahlak Eserlerinde Sevgi (el-Mehabbe) Kavramının İzdüşümü

Reflection of the Notion Love (Al-Mahabba) in the Ottoman Period

Hatice Toksöz

Süleyman Demirel Üniversitesi

İslam felsefe geleneğinde hikmet/felsefe nazari/teorik ve amelî/pratik şeklinde iki kısma ayrılmış ve nazari/teorik felsefe “İnsanın gücü ölçüsünde var olanların hakikatini bilmesi”; amelî/pratik felsefe de “İnsanın gücü yettiği ölçüde yüce Allah’ın fiillerine benzemesi” olarak tarif edilmiştir. İslam ahlak filozofları tarafından “insanın düşünüp taşınmaksızın kendisiyle fiillerini ortaya koyduğu nefsin bir hâli” şeklinde uzun, kısaca da “nefste yerleşik olan yatkınlıklar” şeklinde tanımlanan ahlak ilminin temel ilke olan kavramlarından biri sevgidir (el-mehabbe).

Sevgi kavramı, İslam felsefesinde “hayatın aslı” şeklinde metafizik bir ilke olarak ifade edilmesinin yanı sıra ahlak felsefesinde erdem/fazilet

olarak kabul edilmiştir. Zira ahlak felsefesinde sevgi, “iyi olan bir şeye karşı kendiliğinden gerçekleşen ilgi” şeklinde tanımlanmakta ve bu çerçevede de insanın ahlakî erdemleri kazanmasındaki yönelişini ifade etmektedir. Çünkü gayeci ahlak anlayışına sahip İslam ahlak düşünürleri sevgi ile ahlakî iyi arasında doğrudan bir ilişki kurmuştur. Bu manada sevgi, insanın ulaşmak istediği mutlak iyiyi ve bu gayeye ulaşmasına vesile olacak erdemlere olan arzusu manasına geldiğinden dolayı “üstünlük (şeref), erdem ve yetkinliği (kemâl) arama” şeklinde tarif edilmiştir. Ahlakî bir erdem olarak tarif edilen sevginin (i) iyilik; (ii) haz; (iii) menfaat şeklinde üç sebebi olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca amelî felsefenin tedbîrî-menzîl kısmında sevginin iradî ve tabîî şeklinde iki türünün varlığına dikkat çekilmekte, tabîî sevginin anne-babanın evladına, iradî sevginin insanlar arasında ve evladın anne-babasına olan sevgi türü olduğu belirtilmektedir. Amelî felsefenin siyaset/devlet ahlakı kısmında da sevginin ülfet, ünsiyet ve adalet kavramlarıyla ilişkisi kurulmakta ve bilhassa toplumda sevginin tabîî (doğal) birlikteliğin adı olduğu ifade edilmektedir.

15. yüzyıl sonrası Osmanlı ahlak literatürüne odaklanan bu bildiride, Adudüddin el-Îcî'nin *Ahlâk-ı Adudîyye* adlı eserine yazılmış şerhler, Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si, Muhyî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâm*'ı vb. metinlerden hareketle sevgi (el-mehabbe) kavramının iz düşümü mukayeseli bir incelemeye tabi tutulacaktır.

Ahlâk-ı Alâî'de Ahlakî Erdem ve Mutluluk ile Siyasî Erdem ve Mutluluk Tasavvurları: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Conceptions of Ethical Virtue and Happiness and Political Virtue and Happiness in Ahlak-ı Alai: A Comparative Analysis

İlker Kömbe

Istanbul Medeniyet Üniversitesi

Bu bildiri, 16. yüzyıl Osmanlı dönemi ahlak ve siyaset düşünürü olan Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 1572) *Ahlâk-ı Alâî* adlı pratik felsefe (*amelî hikmet*) eserindeki ahlakî erdem ve mutluluk anlayışı ile siyasî erdem ve mutluluk anlayışı, problematik bir yaklaşımla ele alınıp karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir. Bu problem çerçevesinde karşılaştırmalı analiz yapılmasının amacı, ahlakî erdem ve mutluluk ile siyasî erdem ve mutluluk tasavvurlarının aynı kaynaklara dayanmadıklarını, dolayısıyla, farklı temeller üzerine kurulduklarını, fakat bununla birlikte, bu iki farklı erdem ve mutluluk anlayışının İslam düşüncesi ve inancı dikkate alınarak uzlaştırılmaya çalışıldığını temellendirmektir. Bildirinin iddiası şu üç hususu göstermeye çalışmaktır: (i) *Ahlâk-ı Alâî*'nin ahlak felsefesi bölümündeki erdem ve mutluluk daha ziyade Aristotelesçi bir terminoloji ve kavramsallaştırmadan hareketle ortaya konulmaktadır. (ii) Buna karşılık, siyaset felsefesi bölümündeki erdem ve mutluluk esasen Platoncu bir çerçevede açıklanmaktadır. (iii) Temelleri ve kaynakları açısından farklı olmalarına rağmen bu iki erdem ve mutluluk tasavvuru, fıkıh düşüncesi ve İslam'ın öte dünya (ahiret) inancı vasıtasıyla bir araya getirilmek istenmektedir.

Ahlâk-ı Adudiyye Şerhlerinde Ahlakın Değişimi Tartışmaları

The Debates on the Change of Ethics in the Commentaries of Ahlak-ı Adudiyye

Mustafa Bilal Öztürk
Dokuz Eylül Üniversitesi

İslam ahlak düşüncesine dair metinlerin teorik kısımlarında yer alan önemli tartışmalardan biri de ahlakın doğası ve değişimidir. Burada ahlak kalıtsal ve kazanılmış yönlerden incelenir. Ahlak metinlerinde bu tartışmaya karşı başlıca üç farklı yaklaşım sergilenmektedir. Bunlardan ilkinde ahlakın değişmeyeceği, ikincisinde tümüyle değişebileceği üçüncüsünde bazı açılardan değişirken bazı açılardan da değişmeyeceği vurgulanmaktadır. Ancak bunlar arasında ağırlıklı olarak temellendirilen üçüncü yaklaşımdır. Temel (*tabî*) ahlak değişmez iken tâli (*âdî*) ahlakın değişime konu olabileceği savunulmuştur. *Ahlâk-ı Adudiyye* adlı risalede ve şerhlerinde de ahlakın bir yetenek olması itibarıyla değiştirileceği; tecrübe, dinin varlığı ve akıl sahiplerinin uzlaşmasıyla açıklanır. Ahlakın değişimi sorunu, insanın fitratına dair geliştirilen kanaatlerle yakından irtibatlıdır. Bu bağlamda sorunun köklerine giden şerhler, ilk Stoacılar da insanın özünde kötü olduğu ahlakın değişmeyeceği, sonraki Stoacılar göre ise insanın aslının iyi, kötülüklerin ise çevresel faktörlerin sebebiyle kazanıldığını dile getirmektedir. Son yaklaşıma göre insan doğası iyi ve kötüye kabil bir yapıdadır ve bu çift kabiliyetin istihdamıyla davranış geliştirir. Davranışlar kişinin temel yapısıyla değil, esasında çevresel koşullarla ilgilidir. Dolayısıyla ahlakın yerleşiklik derecesine göre onu değiştirmenin yöntemi, zorluk ve kolaylık seviyesi kişiden kişiye farklılaşır. Bu fark-

lılaşmaya binaen ahlakın değişeğeği kabul edilir.

Ahlâk-ı Adudiyye şârihlerinin, ahlakın değişime açık olduğunu öne çıkarma biçimleri birbirlerinden farklıdır. Bu yazıda anılan farklılıklar gösterilecek ve *tebdil-i ahlâk* sorunu değerlendirilecektir. Yine ahlakın değişmesi bağlamında şârihlerin Stoacılaraya getirdikleri eleştirilerin zayıf ve güçlü yönleri incelenecektir.

علم الأءلاق عند طاشكُبري زادَه وحاجي خليفة: مقارنة نقدية

Taşköprülüzâde ve Hacı Halife'de Ahlak İlmi: Eleştirel Bir Karşılaştırma

Mutaz Al-Khatib

Hamad Bin Khalifa University

في أواخر التسعينيات من القرن الماضي، كتب ديمتري غوتاس أن „علم الأءلاق ليس موضوعًا سهل الدراسة في سياق الحضارة الإسلامية“، وأنه „في الغرب على خلاف ذلك؛ فقد تم تحديد الأءلاق جيدًا بوصفه مفهومًا ومجالًا للدراسات الفلسفية التقليدية وعلى نطاق واضح ومقبول“. ولكن هذه الخلاصة التي انتهى إليها غوتاس تحتاج إلى تدقيق اليوم؛ خاصة بالنظر إلى بعض الأعمال الببليوغرافية العثمانية التي تقدم صورة مختلفة عن „علم الأءلاق“ من حيث كونه علمًا مستقلًا إلى جانب العلوم الأءرى، كما توضح موقعه من تصنيف المعارف والعلوم التي كانت سائدة في تلك الأزمنة، بل إنها تحاول أن ترسم صورة لعلم الأءلاق من جهتين: الأولى: صلته بالحكمة الفلسفية اليونانية والعلوم المنبثقة منها، والثانية: صلته بعلوم الشريعة؛ نظرًا لتقاطع العلوم اليونانية والشريعة في البحث عن إصلاح الإنسان: ذاتًا وجماعةً ومجتمعًا من جهة، ولمحاولة الجمع بين الطرائق النظرية والعملية في تحصيل هذا الإصلاح من جهة أءرى.

ونعني بالأعمال الببليوغرافية العثمانية - على وجه الخصوص - كتاب أحمد بن مصطفى طاشكبري زاده (ت. 869هـ)، „مفتاح السعادة ومصباح السيادة“، وكتاب حاجي خليفة (ت. 8601هـ)، „كشف الظنون عن أسامي الكتب والفنون“، وقد تم اختيار هذين العاملين لعدة أمور؛ فهما يمثلان آخر ما انتهى إليه تصنيف العلوم في الحضارة الإسلامية، كما أنهما رغم اختلاف طريقتهما في تصنيف العلوم (ومنها علم الأخلاق)، فإنهما يؤطران العلوم عامة بإطار أخلاقي؛ يبدو فيه طلب العلوم تكمياً للنفس الإنسانية وطريقاً لسعادتها الأبدية أي أن طلب العلوم طريق إلى الكمال والسعادة التي شكلت موضوعاً مركزياً في الأخلاق الكلاسيكية، والأخلاق نفسها هي ثمرة العلوم في الوقت نفسه. ويتلزم لدى طاشكبري زاده وحاجي خليفة العلم والعمل، ويجمعان - على طريقة أبي حامد الغزالي (ت. 505هـ) - بين علوم الحكمة والشريعة، وبين علوم الاستدلال وعلوم المشاهدة أو علوم الباطن، وقد قسم طاشكبري زاده كتابه إلى طرفين: الأول في الإرشاد إلى كيفية تحصيل طريق النظر، والثاني في العلوم المتعلقة بالتصفية التي هي ثمرة العمل بالعلم، وطوى في هذين الطرفين أنواع العلوم والمعارف التي بلغت نحو خمسمئة علم. وفي حين غلب على حاجي خليفة صنعة التصنيف الببليوغرافي التي عكسها عنوان كتابه، غلب على طاشكبري زاده الرؤية الإصلاحية التي تَشَبَع فيها بكتاب «إحياء علوم الدين» وعكسها عنوان كتابه، ومن ثم أدرج طاشكبري زاده علم الأخلاق في طرفي كتابه معاً، فتارة هو علمٌ نظريٌّ، وأخرى هو علم عمليٌّ.

سيقدم هذا البحث رؤية نقدية لعلم الأخلاق كما يظهر في كتابي طاشكبري زاده وحاجي خليفة، وفي سبيل ذلك سيتناول مجموعة من الأسئلة التي تدور حول مفهوم الأخلاق وتبديلها، وموضوع علم الأخلاق وغاياته، وطبيعته: هل هو نظري أم عملي؟ وكيف جمع طاشكبري زاده بين الأمرين؟ وصلة علم الأخلاق بالحكمة اليونانية من جهة وبالشريعة من جهة أخرى، والعلوم المتفرعة عن الحكمة العملية ذات الصلة بالأخلاق، وطبيعة المؤلفات التي ساقها كلٌّ منهما؛ سواء بالنظر إلى مفهوم الأخلاق واستقلاله علماً أم بالنظر إلى بعض الكتابات الحديثة التي زعمت أن المصنفات في علم الأخلاق في الحضارة الإسلامية شحيحة أو قليلة.

16. Yüzyıl Osmanlı Hicaz'ında Üretilen Özgün Bir Ahlak Metni: Abdülkâdir el-Fakihî'nin (ö. 1572) Menâhicü'l-Ahlâki's-Seniyye'si

A Genuine Ethics Work Authored in
Sixteenth-Century Ottoman Hijaz: Manahj
al-Akhlaq al-Saniyya by Abd al-Qadir
al-Fakihi

Osman Demir

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

İslam ahlak düşüncesi üzerine kapsamlı bir konuşma için bu literatürün parçalarını oluşturan ve bugün pek çoğu yazma halde bulunan metinleri ortaya çıkarmak ve içerdikleri meseleleri çok yönlü biçimde incelemek gerekir. Osmanlı döneminde bu düşünceyi oluşturan fikirler belli gelenekler üzerinden takip edilebilirse de, farklı tertip üzere yazılan eserlere de rastlamak mümkündür. *Menâhicü'l-ahlâki's-seniyye fi mebâhici'l-ahlâki's-sünniyye* adlı eser, iç düzeni, iyi ve kötü huyları hece harflerine göre tanzim etmesi, mezc kabiliyeti, muhteva ve örnek çeşitliliği, kaynak zenginliği ve yöntemi bakımından bu geleneğin ilginç bir halkasını oluşturur. Müellif el-Fakihî, sünnî ahlak düşüncesine katkı için, başta felsefî ve tasavvufî kaynaklar olmak üzere oldukça geniş bir veri tabanından hareketle konuları incelemekte, özellikle iki disiplinin terimlerini ve meselelerini özel biçimde birleştirmektedir. İyi ve kötü huyları sıraladığı yerler dışında, nebevî ve ilahî ahlak kısmına da yer vererek mesajını desteklemekte, felsefenin meseleleri karmaşık hale getiren üslubundan çok, rivayet merkezli, öğretici, arı ve anlaşılır bir dil kullanmaya özen göstermektedir. Eseri önemli kılan hususlardan biri de 16. yüzyıl Os-

manlı Hicaz’ında yazılmış olması ve müellifin tasavvufî kimliğidir. Şâzelî tarikatine mensup el-Fâkihî, başta Zerrûk olmak üzere bu geleneğin önemli isimlerine atıflar yapmıştır. Bu sebeple *Menâhic*’in tahlili, Şâzelî bir renk ile yazılan bu metin etrafında Osmanlı Hicaz’ındaki kültürün aydınlatılmasına katkıda bulunacaktır. Eserin Osmanlı bağlamında etkili olan *Adudiyye* ve şerhleri, *Ahlâk-ı Nâsirî*, *Ahlâk-ı Celâlî* ve *Ahlâk-ı Alâî* ile mukayesesi, bilimsel havzalar arası iletişim hakkında fikir verecektir. Bu doğrultuda, bildiride öncelikle mezkûr eser ana hatlarıyla tanıtılacak ve ardından, bahsi geçen eserlerle mukayeseli biçimde Osmanlı ahlak düşüncesindeki konumu tespit edilmeye çalışılacaktır.

Mevâhibü’l-Hallâk fî Merâtibi’l-Ahlak Eseri Bağlamında Celâlzâde Mustafa’nın Ahlak Düşüncesi

**The Ethical Thought of Celalzade Mustafa
in the Context of Mawahib al-Khallaq
fi Meratib al-Akhlaq**

Yahya Kemaloğlu
İstanbul Medeniyet Üniversitesi

16. yüzyıl Osmanlı Devleti’nin önde gelen nişancılarından olan Celâlzâde Mustafa (ö. 975/1567) bürokratik başarılarının yanı sıra yazmış olduğu eserlerle de adından söz ettirmiş bir âlim-bürokrattır. Her ne kadar tarihle ilgili eserleriyle tanınmış olsa da *Ahlâk-ı Muhsinî*’yi örnek alarak yazmış olduğu *Mevâhibü’l-hallâk fî merâtibi’l-ahlak* isimli ahlak ve siyaset eseri de mevcuttur.

Mevâhibü'l-hallâk'a baktığımızda sistematîği ve yazım üslûbu bakımından *Ahlâk-ı Muhsinî* ile benzerlik arz etse de babların sayısı, sırası ve muhtevalarının genişliği bakımından ondan ayrılmaktadır. *Ahlâk-ı Muhsinî*'de 40 başlıkta ahlak ve siyasete dair konular ele alınırken Celâlzâde benzer konuları 56 babda ve daha geniş bir şekilde incelemektedir. Celâlzâde'nin kendi sınıflandırmasına göre *Mevâhibü'l-hallâk*; mukaddime, ahlak-siyaset babları ve hatime olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Ahlakla ilgili konular belli bir sıralama takip edilmeden karışık bir şekilde bab sistemine göre ele alınmış olup felsefî, kelimî ve ağırlıklı olarak tassavufî ögeler taşımaktadır. Eser bu yönüyle İslam düşüncesindeki farklı disiplinlerden istifade edilerek sentezci bir anlayışla kaleme alınmıştır.

Bu bildirinin amacı, henüz detaylı bir çalışmaya konuyu edilmeyen *Mevâhibü'l-hallâk*'ın kaynaklarını, muhtevalarını ve Osmanlı ahlak düşüncesindeki konumunu irdelemek, böylelikle de Celâlzâde'nin ahlak düşüncesini ortaya koymaktır.

Ahlakın Nazariyesi, Nazariyatın Hakikati: Müneccimbaşı Ahmed Dede'nin Şerhu Ahlâk-ı Adudiyye'si ve Kaynakları

Theory of Ethics Reality of Theory:
Muneccimbaşı Ahmed Dede's Sharhu
Akhlâq al-Adudiyye and it's Sources

Didar Ayşe Akbulut
Harvard Üniversitesi

17. yüzyılın son yıllarında Medine'de bir *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhi yazmaya başlayan Müneccimbaşı Ahmed Dede (ö. 1702), hem nazarî ahlakın felsefenin bir kolu olmasından hem de ahlak ilminin konusu ve gayesi olan çoğu meselenin fıkıh başta olmak üzere naklî ilimler tarafından nihai olarak halledildiği iddiasından dolayı bu teşebbüsünü özellikle gerekçelendirme ihtiyacı duymuştur. Nitekim şerhin ilk kısmı bir ilim olarak nazarî ahlakın lüzum ve meşruiyetini gerekçelendirmeye ayrılmıştır. Bu gerekçelendirmenin temelinde, felsefenin İsrâkî yaklaşım üzerinden ele alınması, bunun da tasavvuf yoluyla dinî düşünceye paralel ya da hiç olmazsa çatışmaz bir hale getirilmesi yatmaktadır. Gerek Osmanlı ahlak literatürü gerekse de *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhleri açısından yeni bir vurgu sayılabilecek bu gayret, Müneccimbaşı'nın şerhini müstesna bir yere konumlandırır.

Kınalızade'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sinden ve Taşköpürülüzâde'nin *Ahlâk-ı Adudiyye* şerhinden yaklaşık bir buçuk asır sonra Müneccimbaşı, hem hikmet geleneğine tekrar sahip çıkmaya hem de bunu şahsen de mensubu olduğu tasavvufî gelenek ile telif etmeye çalışmıştır. Metnin mukaddimesindeki nazarî kısım bu gayreti açıkça ortaya

koymakla birlikte bu hacimli Şerhin kaynakları da söz konusu gayret ışığında ele alınmaya değerdir. Bir yandan meslek icabı riyaziyat üzerinden felsefi ilimlerle, öte yandan da bir Mevlevi derviŐi ve Őeyhi olarak tasavvufla meŐgul olan ve elbette tarihçi kimliğiyle bilinen Müneccimbaşı'nın kaynakları, müellifin bu kaynaklara müdahaleleri ve Őerhinin metinler-arasılığı bu tebliğin konusunu teşkil edecektir.

Sufi Ethics in the Ottoman Hıjāz: Tāj al-Dīn al-Hindī's Instructions for Shaykhs and Disciples

**Osmanlı Hicaz'ında Tasavvufi Ahlak:
Taceddin el-Hindī'nin Őeyhler ve Müridler
İçin Talimatları**

Naser Dumairieh
McGill University

The Ottoman Hıjāz was the most important center for Sufi orders from all over the Islamic world, a concentration that enabled a wide variety of Sufi shaykhs to educate and guide disciples from disparate regions. In this paper I explore some key aspects of the ethical principles governing the relationship between teachers and students, as well as the behavioral conditions and guidance outlined by a prominent Sufi shaykh *Tāj al-Dīn al-Hindī* (d. 1050/1640) who played a vital role in shaping Sufi life in the seventeenth-century Hıjāz. Al-Hindī significantly contributed to the dissemination of Naqshbandiyya in the region and played a crucial role in regulating the conditions, etiquettes, and various facets of the shaykh-disciple relationship, along with other aspects of both individual and collective Sufi life.

Klasik Türk Edebiyatı Mesnevilerinde Temel Motif Olarak Ahlak (14. ve 15. Yüzyıllar)

**Ethics as a Primary Pattern in the
Masnawis of the Classical Turkish
Literature (14th and 15th Centuries)**

İsa Akpınar
Milli Eğitim Bakanlığı

Klasik Türk edebiyatında mesneviler, fikrî muhtevanın en yoğun olduğu manzum metinlerdir. Türkçenin Anadolu sahasındaki gelişimine paralel olarak tür ve konu itibariyle tevessü eden mesneviler, 15. yüzyılda önemli bir nazım geleneği oluşturmuştur. Nizâmî-i Gencevî, Ferîdüddîn Attar ve Sa'dî-i Şîrâzî gibi Acem şairlerinin tercüme ve nazireleriyle şekillenen bu gelenek zamanla dinî ve tasavufî muhtevalı mesnevi telifleriyle genişlik kazanmıştır. Hikemî zeminde, nasihat ve mevize türünde kaleme alınan bu eserlerin temel konularından biri ise ahlaktır.

Dinî ve tasavufî nitelikli mesnevilerde ahlak, temel motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Beşerî his ve sosyal hadiselerin konu alındığı mesnevilerde ise ahlak, tâli motif (unsur) şeklinde kendisine yer bulmuştur. Bu bağlamda ahlakın bahis, mesele ve kavram olarak dışarıda kaldığı neredeyse hiçbir manzum eser yoktur. Daha ziyade faziletler (veya reziletler) ve pratik ahlak minvalinde ele alınan ya da temas edilen bu konular, zamanla bir telif hususiyeti kazanmıştır. Pendnâme/nasihatnâme türünde kaleme alınan eserlerde ahlak, esas tema olarak tebarüz etmektedir. Hikemî mesele ve bahislerin yoğun olarak işlendiği mesnevilerde ise ahlak, kısmen

teorik bir bağlamda ele alınmıştır. Âşık Paşa'nın *Garib-nâme*'si, Ahmedî'nin *İskender-nâme*'si, Âşık Ahmed'in *Câmi'ü'l-Ahbâr*'ı, Hatiboğlu'nun *Ferah-nâme*'si bu eserlerden bazılarıdır.

Bu bildiride öncelikle klasik Türk edebiyatında mesnevinin gelişimi, konu ve tür bakımından mesnevilerin tasnifi ile telif ve tercüme meselelerine kısaca temas edilecektir. Daha sonra mesnevilerde ahlakın bahis ve kavram olarak ne surette ve hangi bağlamda kendisine yer bulduğu sorusuna cevap aranacaktır. Bir sonraki aşamada ise ahlakın teorik bir mesele olarak ele alındığı mesnevilerden bahsedilecektir. Ayrıca bu eserlerde, ahlakın tanımı ve tasnifi meselesine odaklanılacaktır. Son olarak ahlakî düşüncenin klasik Türk edebiyatındaki yeri ve merkezî rolü üzerinde durulacaktır.

Ahlak Sedefinden İnciler: Klasik Türk Edebiyatında Hz. Ali Vecizeleri

**Pearls form the Shell of Akhlaq:
Aphorisms by Ali in the Classical Turkish
Literature**

Ferudun Hakan Özkan
Ankara Üniversitesi

Türk milleti tarafından, ehl-i beyt mensubu olması itibarıyla çok sevilen ve örnek alınan Hz. Ali'nin vecizeleri Arap edebiyatında Câhız tarafından yüz vecize *Mi'e kelime* veya *Mi'e Emsali Ali b. Ebî Tâlib*; Nâsıhuddîn et-Temîmî tarafından Hz. Ali'nin binlerce sözü *Gurerü'l-hikem ve dürerü'l-keîm min kelâmi 'Alî b. Ebî Tâlib*; Seyyid Radî tarafından Hz. Ali'nin bazı hutbe, öğüt, vasiyet ve mektupları *Nehcü'l-belâga*

adlarıyla kitaplaştırılmıştır. Reşîdüddîn Vatvat daha önce Câhîz tarafından derlenen yüz sözü önce Farsçaya tercüme etmiş, ardından Arapça ve Farsça açıkladıktan sonra her vecize için ikişer beyitlik kıtalar yazarak *Matlûbu külli tâlib min Kelâmi Emîr el-Mü'minîn 'Alî b. Ebî Tâlib* adlı bir eser haline getirmiştir. Ebû Alî Fazl et-Tabersî de *Nesrü'l-Le'âlî* adını verdiği eserinde Hz. Alî'nin 291 vecizesini derlemiştir. Tabersî'nin bu eseri, 15. yüzyılın başlarından itibaren birçok şair tarafından Türkçeye manzum ve mensur olarak tercüme edilmiştir.

Nesrü'l-le'âlî'de muhtelif konulara ait özlü sözler bulunmaktadır. Fakat vecizelerin büyük çoğunluğu ahlakî mesele ve kavramlar etrafında şekillenmiştir. İstiğna, edep, hayâ, kanaat, cömertlik, tevazu, saygı, doğruluk gibi *ahlâk-ı hamîde*; tamah, kin, öfke, hırs, kibir, cimrilik, kıskançlık, gıybet, suizan gibi *ahlâk-ı zemîmeye* ilişkin kavram ve konuların yoğunluğu dikkati çekmektedir. Bunun yanı sıra kötülükleri görmezden gelmek, güler yüz göstermek, tatlı dilli olmak, insana değerine göre muamele etme, kişiyi ikramına göre ziyaret gibi pratik ahlaka yönelik vecizeler de görülmektedir. Bu yönüyle *Nesrü'l-le'âlî* tercümeleri, klasik Türk edebiyatında ahlakî muhtevanın en yoğun olduğu eserlerdir.

Bu çalışmada Acem Mâtemî'nin manzum tercümesinden hareketle *Nesrü'l-le'âlî*'deki vecizelerde ahlak konusu etraflıca ele alınacaktır. Ayrıca *Sad kelime*'lerdeki vecizelerle ahlakî bahisler ekseninde bir karşılaştırma yapılacaktır.

Kemalpaşazâde'nin Nigâristan'ının Ahlak Literatüründeki Yeri

The Role of Kemapaşazade's Nigaristan in the Ethics Literature

Murat Demirkol

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

16. yüzyıl Osmanlı şeyhülislamlarından Şemseddin Ahmed Kemalpaşazâde (ö. 1534), başta fıkıh olmak üzere kelim, felsefe, tefsir, tarih, edebiyat, dil ve belâgat alanlarında çok sayıda eser vermiş, eleştirel yaklaşımı ve özgün görüşleriyle tanınan bir âlimdir. Bu bildirideki amacımız, Kemalpaşazâde'nin manzum bir eser olan *Nigâristan*'ını ahlak ilmi açısından incelemek ve literatür içindeki yerini tespit etmektir. Kemalpaşazâde'nin *Nesâyih* adlı başka bir ahlak kitabı daha vardır. Sa'dî'nin *Gülîstân*'ına nazire olarak yazılan ve *Gülîstân*'dan büyük ölçüde alıntılar yapılan *Nigâristan*, edebî değeri yanında önemli bir ahlak eseridir.

Bu bildirinin amacı, eserin ahlak literatürü içinde hangi türe ait olduğunun belirlenmesi ve ele alınan ahlak konularına dair tercih sebeplerinin irdelenmesidir. Eserin; İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlak*'ı, Nasîruddin et-Tûsî'nin *Ahlâk-ı Nâsırî*'si ve Kınalızâde'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si gibi felsefî ahlak literatürünün başlıca klasiklerinden hangi yönleriyle ayrıldığı, siyasetnâme ve pendnâme türü eserlerle hangi noktalarda örtüştüğü ve Kâşifi'nin *Ahlâk-ı Muhsinî*'siyle benzeşen yönlerinin mahiyeti tespit edilecektir. Kemalpaşazâde, eserini sekiz bölümden oluşturmuştur. Bölüm başlıkları; (1) Hükümdarların sireti, (2) Dervişlerin ahlakı, (3) Kanaatin fazileti, (4) Sükûtun fazileti, (5) Aşk ve gençlik, (6) İhtiyar-

lık, (7) Terbiye, (8) Sohbet adabı şeklinde sıralansa da bu başlıklar altında ilişkili birçok ahlakî erdem in ele alındığı görülmektedir. Çalışmada, erdem ve erdemsizlikler dikkate alınarak konuların kapsamlı bir listesi çıkarılacak, yazarın ahlak ilmine yaptığı katkıları ortaya konulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Klasik Çağında Siyaset Ahlakı ve Devlet İnşası

Political Ethics and Construction of the State in the Classical Stage of the Ottoman Empire

Hüseyin Yılmaz
George Mason University

Bu bildiri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş yüzyıllarında, 1300-1600, siyaset ahlakı ve devlet inşası sürecini incelemektedir. Ahlak, ya da *ilm-i ahlâk*, Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren, hükümdarlık ve idarenin söyleminin ayrılmaz bir cüzü olmuştur. Osmanlı siyasî ve ictimai idealleri, ahlakî ideallerden çok da farklı değildir. Kaynakların ekseriyetine göre, meşruyet araçlarını bir kenara bırakırsak, iyi hükümdar profili sıradan iyi insan profilinden ayrılmamaktadır. Bu konuda, ferdî ve ictimai ahlakı tebliğ etme kastıyla, değişik edebî tür ve geleneklerde, geniş bir ahlak külliyatı vücuda gelmiştir. Devlet adamları, katipler, mutasavvıflar ve fakihler faziletli devletin inşasına müteallik muntazam ahlakî nasihatnâmeler kaleme almışlardır.

Bu bildiri konuyu iki yönüyle takdim edecektir: Birincisi, ahlak külliyatının gelişiminin, kökenleri, çeşitliliği ve etkisi itibariyle tespit ve tahlili. İkincisi, bu külliyatın izhar ettiği, hüküm-

darlık ve siyasete müteallik ana yaklaşımların, mevzuların ve kavramların değerlendirilmesi. Tebliğin ana amacı, 16. yüzyılın ortalarına dek hükümdarlığa dair nasihat külliyyatında ahlak-temelli siyaset söyleminin vücut bulduğunu ve bu söylemin kurumsal ahlaktan ziyade faziletli fertler yetiştirmeyi hedeflediğini ortaya koymaktır.

Osmanlı'da Felsefî Ahlak Literatürünü Siyaset Düşüncesi Açısından Okumak

**Reading the Philosophical Ethics
Literature in the Ottoman Empire from
the Perspective of Political Thought**

Anar Gafarov

Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü

İslam ahlak ve siyaset düşüncesinde Fârâbî ve İbn Miskeveyh'le başlayan felsefî telif geleneği müteahhirûn dönemde Nasîruddîn Tûsî (ö. 672/1274), Şemsüddîn el-Kirmânî (ö. 786/1384), Celâleddîn Devvânî (ö. 908/1502) gibi düşünürler, daha sonra da Osmanlı âlimlerinden Taşköprülüzâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561), Kınalızâde Ali Efendi (ö. 967/1560), Muhyî-i Gülşenî (ö. 1014/1605), Müneccimbaşî Ahmed Dede (ö. 1113/1702), İbrahim Hakkı (ö. 1194/1780), Mehmet Emin İstanbûlî (ö. 1275/1859), İsmail Müfid İstanbûlî (ö. 1217/1802) vb. müelliflerce devam ettirilmiştir. Söz konusu müelliflerin felsefî ahlak alanındaki yapıtlarının ortak özelliği siyaseti ahlak felsefesinin temel problemi olarak tartışmış olmaları ve ahlakla siyaset arasında doğrudan bir ilişki kurmalarıdır. Böyle bir ilişkinin felsefî nitelikli sorunsallaştırmaya konu edinilmesi Ef-

lâtûn'da olduğu gibi, ideal bir devlet yönetimine ilişkin beklentilerden doğmuş olsa gerek. Eskiden beri tartışılabilen ahlak-siyaset ilişkisi Osmanlı'da felsefî ahlak literatürünün de ilgi odağı olmuştur. Söz konusu literatür Osmanlı dönemi İslam düşüncesinde felsefî ahlak alanında telif geleneğinin ve devlet yönetiminde ahlakın temel alınması gerektiği düşüncesinin sürdürülmesine katkı sağlamıştır.

Bu bildirinin amacı, siyasetin felsefî ahlak geleneği içindeki yerini, temel problemlerini, ilkelelerini, kavramsal yapısını Osmanlı ahlak düşüncesinin kaynakları eşliğinde karşılaştırmalı olarak tartışmaktır. Bildirinin temel tezi Osmanlı'da felsefî ahlak literatürünün ortak özelliğinin, siyaseti ahlak felsefesinin bir problemi olarak ele aldığı, siyaset-ahlak ilişkisine dair tartışmaların ideal bir devlet yönetimine ilişkin beklentilerden ileri geldiği ve bu anlamda Osmanlı ahlak düşünürlerinin Tûsî ve Devvânî gibi filozoflardan büyük oranda etkilendikleri yönündedir.

Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin Suhbetü'l-Emîr'i: Otobiyografik Ahlak Anlatısından Siyaset Âdâbına

**'Abd Al-Vahhâb Al-Sha'rânî's Suhbe
Al-Amîr: From Autobiographical Moral
Narrative to Political Etiquette**

Elmin Aliyev

Istanbul Medeniyet Üniversitesi

Bu bildirinin konusunu, yaşamının büyük bir kısmını Osmanlı tebaalığında geçiren Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'ye ait (ö. 973/1565)

otobiyografik ahlak eserleri oluşturmaktadır. Mısırlı âlim ve sûfî kimliğiyle anılan yazar, “*el-minen ve'l-ahlâk*” başlığıyla nitelendirdiği bu eserlerini tasavvufî ahlâk pespektifiyle kaleme almıştır. Bunlardan *el-Minenü'l-kübrâ* ile *el-Minenü'l-vustâ* daha önce yayınlanmış olup, *el-Minenü's-suğrâ*'nın kayıp olduğu düşünülmektedir.

Bildirinin iki temel hedefinden ilki, mezkûr eserlerin yapısal özellikleri ile içeriklerinin tanıtılması, *el-Minenü's-suğrâ* ile *Suhbetü'l-emîr* adlı eserin ayniyeti meselesinin tartışmaya açılmasıdır. İkinci hedef ise, yazar-kahramanın ben-merkezli anlatı üslubunun incelenmesi ve siyaset âdâbına dair görüşlerinin sistematize edilmesidir. Şa'rânî, hem kendi otobiyografisini anlattığı hem de entelektüel çevresi ile olan ilişkilerini aydınlatan prosopografik bir kaynağa dönüştürdüğü bu eserlerinde, ahlâkî özne olarak kendi özelliklerini idealize etmekte ve bunu birinci tekil anlatım diliyle aktarmaktadır. O, genel olarak tasavvuf özelde ise ahlak literatürü için alışık olmadığımız bu üslubunu, pekçok ahlâkî niteliğin pratikte uygulanamayacağına dair yanlış kanaatin sûfî çevrelerde bile kabul görmesi ile ilişkilendirmektedir. Bu nedenle anlatısını; ahlâkî, ilmî ve sezgisel deneyimlerin oluşturduğu örnek “ben” ekseninde kurgulamış ve yine bu deneyimlerin edinim sürecine dair açıklamalarla zenginleştirmiştir. *Suhbetü'l-emîr*'in diğer iki eserden farkı ise aynı zamanda siyaset ahlakına veya hükümdarlık âdâbına ilişkin bölümler içermesidir.

The Problem of Sultan's Ethics: Ottoman *Ulamā'* and Bāyazīd I's Tawba According to Historical Narratives

Sultan'ın Ahlakı Meselesi: Tarihi Anlatılara
Göre Osmanlı Uleması ve I. Bayezid'in
Tövbesi

Mahdi Ebadi
Payame Noor University

In different periods of Islamic history, one of the issues that has always been a major concern for *ulamā'* is the adaptation or bringing the behavior of the rulers closer to the Islamic *sharī'a*. In the Ottoman period, this issue was also considered by *ulamā'*. Although the historical reports confirm that the first Ottoman Beys and Sultans, more or less in their personal and public life, adapted their behavior to the *sharī'a* and moral principles in the opinion of *ulamā'*, with the accession of Bāyazīd I to the throne (791-805/1389-1403), they had a challenge with the Ottoman Sultan in this regard. Thus, Bāyazīd's lack of adherence to the the *sharī'a* issues and his interest in drinking khamr (wine) became an important issue for the *ulamā'* at this time. This was in a situation where, due to the authority of the Sultan, no one had the courage to express their opposition to his behavior. According to historical reports, in such a situation, the class of *ulamā'* tried to attract the attention of Yıldırım Bāyazīd through the issuance of some path-breaking fatwās, such as declaring it permissible to leave the siege of Constantinople to confront the Crusader invaders in 797/1396, which led to a brilliant and historic victory in that of Nicopolis, attempted to improve their position with the Ottoman sultan. And then, by attracting the cooperation of Shams al-Dīn al-Bukhārī, known as "Amīr Sultan", they provided the grounds for the Sultan's tawba from committing the prohibitions,

until according to Idrīs Bidlīsī, Sultan Bāyazīd “was guided to the path of strong *sharī‘a* and began to fully implement the *sharī‘a* of the Prophet.”

16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinde İktisadî Faaliyetin Ahlakî Değil Fıkhî Alana Yakınlığı: Kınılızâde ve Halebî Örnekleri

The Proximity of Economic Activity to the Fiqh Rather Than Ethics in the 16th Century Ottoman Thought: The Examples of Kınılızade and Halabi

Osman Cengiz
Pamukkale Üniversitesi

16. yüzyıl Osmanlı’sında ise iktisadî faaliyetler, ahlak değil daha çok -önceden olduğu gibi- fıkıh ve siyaset kategorisinde düşünölmekteydi. Nitekim iktisadî faaliyet olarak alış-veriş, faiz, vakf-ı nükûd, muâmele-i şeriyye, mudârebe, hibe, icâre gibi kavramlar fıkıh ve kanun metinlerinde veya ihtisab kanunnamelerinde göze çarparken ahlak metinlerinde çoğunlukla yer almamış, bunların yerine ilm-i tedbîr-i menzil ve ilm-i tedbîr-i medine üzerinde durulmuştur. Ahlak metni, topluma bir mesaj verirken iktidarla kurduğu ilişkiyi hukuk üzerinden düşünmüştür. Ahlak kitapları teorik anlamda bir felsefe metni haline gelirken pratikte yaşanan ahlak, iktisadî faaliyetlere dair kavramlardan azade kaleme alınmıştır. Zira fıkıh kültüründe yer alan ekonomik kavramlar aynı zamanda devlet otoritesinin olmadığı bir yerde bile günlük hayatın idamesini sağlamakta yeterli olmuştur. Nizam ve intizamın varlığı, gücün ve iktidarın paylaşılması ve sa-

hibinin belirlenmesi sayesinde mümkündür.

Ev ile devlet idaresinin art arda ele alınması, itaat ve iktidar kavramlarından bahsedilmesi, ailenin devlete benzetilmesi ve otorite ile ilişkili düşülmesinden anlaşıldığı kadarıyla ahlak metinlerinde ekonomi, ahlakın konusu değil daha çok hukuk ve siyasetin konusu olmuştur. Böylece mücerret ahlak, bireysel hareket alanına dair bir atıf olduğundan ahlakın konusu, otoritenin doğrudan müdahil olması alanlardan oluşacak; siyasetname örneklerinde olduğu gibi sosyal ahlak ise otoriteyle birlikte ele alınacaktır. Bu çalışmada Kınalızâde Ali Efendi'nin (ö. 979/1572) *Ahlâk-ı Alâî*'si ile meşhur fakîh İbrahim Halebî'nin (ö. 956/1549) *Mültekâ'l-ebhur* isimli çalışması ortaya koydukları ekonomi kavramları, taşıdıkları iktisadî nazariyat ve zihniyet bakımından kısaca mukayese edilecektir. Kût, tedbîr, nizâm gibi kavramlar ile mesleklere dair yorumların, fikhin ortaklıkla ilgili ekonomi kavramlarından farklı değerlendirilmesine; ahlak metinlerinde Sâsânî, fikh metinlerinde ise Mâveraünnehir etkisine dikkat çekilecektir.

Ahlak Metinleri Üzerinden İktisadi Düşünceyi Okumak

Reading the Economic Thought Through Ethical Texts

Fatih Ermiş
Orient-Institut Beirut

Modern dönem öncesi metinlerden iktisadî düşüncenin okunması kendi içinde –bir açıdan– bir tezat barındırmaktadır. Bu tezat, “kıt kaynaklarla sınırsız ihtiyaçların karşılanma çabası” gibi dar

bir iktisat anlayışından yola çıkıldığında daha bir tebarüz eder. Bu sunî tezadı ortadan kaldırmak iktisadî “insanoğlunun madde ile kurduğu her türlü ilişki biçimi” şeklinde tarif etmekten geçer. Bu kapsamlı tanım günümüzde ya da geçmişteki her toplumda/kültürde/medeniyette iktisadî düşüncenin ne tarzda ete kemiğe büründüğünü araştırmamıza imkân sağlar.

Osmanlı özelinde ise iktisadî düşüncenin en kayda değer kaynaklarından birinin ahlak metinleri olduğu ortadadır. Kınalızâde Ali Çelebi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'sinin de dahil olduğu Nasîruddin et-Tûsî geleneğini takip eden her ahlak kitabı üç bölümden oluşur: (1) Ahlak (ferdî ahlak), (2) ilm-i tedbîr-i menzil (aile ahlakı), (3) ilm-i tedbîr-i medîne (toplum ahlakı).

İktisadî düşünce daha çok ilm-i tedbîr-i menzil bölümünde aransa da bu esnada akılda tutulması gereken mühim bir husus vardır: Osmanlı'da (en azından 19. yüzyıl öncesinde) iktisat diye ayrı bir ilim dalı yoktur. Ahlak kitaplarında ya da başka metinlerde iktisadî düşünceye dair unsurlar aranırken bu unsurların bütünsel bir varlık anlayışının parçası olduğu ve bu çerçeveden soyutlanarak anlamaya çalışılmasının ciddi hatalara sebep olabileceği nazardan uzak tutulmalıdır.

Kınalızâde Ali Çelebi'nin Osmanlı ahlak metinlerini domine etmiş olan *Ahlâk-ı Alâî* adlı eserini merkeze alan bu bildiride ahlak metinlerinden hareketle iktisadî düşünce analizi yapılırken ortaya çıkan imkânlar, tehlikeler, perspektifler ele alınacaktır.

Osmanlı'da Hekimlik Ahlakı ve Fıkhı

Ethics and Fiqh of Medicine in Ottomans

Merve Özaykal
İstanbul Üniversitesi

Bu bildiri, Osmanlı dönemi kâdî sicillerini, fetva mecmualarını ve tıp tarihi kaynaklarını merkeze almak suretiyle hekimin ahlakî ve fikhî sorumluluklarını ortaya koymayı hedeflemektedir. Mesleğinin konusu insan bedeni olan hekimin bu ağır görevi icra ederken riayet etmesi gereken pek çok yükümlülük bulunur. Edebü't-tabîb literatüründe sıklıkla atıfta bulunulduğu üzere hekimin hikmet, adalet, sabır, hazâkat, dürüstlük gibi pek çok vasfa sahip olması beklenir. Osmanlı dönemine ait bazı tıp ve ahlak metinlerinin yanı sıra fetva mecmualarında ve kâdî sicillerinde de hekimlik ahlakına dair kıymetli bilgilere rastlanır. Buna göre hekim öncelikle hâzık yani mesleğinde uzman olmalıdır. Aynı zamanda ahlakî olan bu gereklilik bulunmadığında hukuken cezai yaptırım da gündeme gelmektedir. Zira Osmanlı döneminde kendilerine hekim süsü veren şarlatanlar (*mütetabbib*) için ağır cezaların olduğu ve hekimin hâzık olmadığı halde yaptığı müdahalede hastaya verdiği zarardan dolayı tazminle sorumlu tutulduğu görülmektedir. Benzer şekilde hem fetvalarda hem de kâdî sicillerinde, müdahale sürecinde ve hastası ile ilişkilerinde hekimin dikkat etmesi gereken bazı hususlar yer alır. Hekimin müdahaleden önce hastasına gerekli bilgilendirmeleri yapması ve hastanın veya hukuki temsilcisinin rızasını alması bunlardandır. Öyle ki Osmanlı döneminde kâdî huzurunda hekim ile hasta arasında gerçekleştirilen rıza sözleşmeleri pratik bir hal almıştır. Diğer yandan

hekim tedavide mutadı aşmamalı ve tıbbî müdahalede elinden gelen özeni göstermelidir. Bu bilgiler ışığında bildiride, bahsi geçen kaynaklar esas alınmak suretiyle Osmanlı'da hekimlik ahlakına ve fıkına dair temel ilkeler örnekler üzerinden sistematik bir şekilde ortaya konacaktır.

DÜZENLEME KURULU

Ömer Türker - Marmara Üniversitesi
Elmin Aliyev - İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Asiye Aykıt - İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hasan Umut - Boğaziçi Üniversitesi
İbrahim Halil Ayten - Milli Eğitim Bakanlığı
Fatih Ermiş - Orient-İnstitut Beirut
Yasin Seven - 29 Mayıs Üniversitesi

BİLİM KURULU

Ayşe Sıdika Oktay - Süleyman Demirel Üniversitesi
Ayman Shidadeh - SOAS University of London
Baki Tezcan - University of California
Emin Lelic - Salisbury University
Cahid Şenel - İstanbul Üniversitesi
Cüneyt Kaya - İstanbul Üniversitesi
Enver Uysal - Bursa Uludağ Üniversitesi
İbrahim Halil Üçer - İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hayri Kaplan - Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Hümeyra Özturan - Marmara Üniversitesi
Hüseyin Yılmaz - George Mason University
İlker Kömbe - İstanbul Medeniyet Üniversitesi
İmam Rabbani Çelik - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Linda T. Darling - University of Arizona
Müfit Selim Saruhan - Ankara Üniversitesi
Murat Demirkol - Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Mutaz al-Khatib - Hamad Bin Khalifa University